

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/95271>

Please be advised that this information was generated on 2019-01-24 and may be subject to change.

Het einde van religieus terrorisme?: en wat daarna?

Het voorspellen van de toekomst van terrorisme is lastig en kan pijnlijk zijn. Vooral uitspraken van vlak voor '9/11' worden veel auteurs tot op de dag van vandaag nagedragen. Neem dit voorbeeld van een half jaar vóór de aanslagen in New York en Washington D.C. 'Despite the pundit hysteria, the actual threat of terrorism has shrunk in recent years. The decline, which commenced during the late 1980s, includes reductions in the number of incidents, groups, and fatalities. [...] Radical Islamic groups account for only a small percentage of terrorist attacks but are disproportionately responsible for casualties.'¹ Met het eerste deel van deze uitspraak lijkt Larry Johnson de plank op dat moment goed mis te slaan. Slechts het tweede deel van de conclusie zou een half jaar later spectaculair worden bevestigd.

'9/10'

Op tien september 2001 konden weinigen bevroeden dat terrorisme in de maanden en jaren daarna zo prominent op de internationale agenda zou staan. Terrorismen was echter beslist geen onbekend verschijnsel. Zelfs al-Qaida was geen onbekende, zeker niet voor de Amerikanen na de aanslagen op hun ambassades in Nairobi en Dar es Salaam in 1998, en de aanval op het marineschip de *USS Cole* in de haven van Aden in 2000. Dat kort erop bij een reeks aanslagen zoveel doden zouden vallen, was echter haast onvoorstelbaar. Een aanval door al-Qaida zoals die op '9/11' plaatsvond, zagen de meeste experts zeker niet aankomen. Hetzelfde geldt voor de nationale en internationale *impact* van deze aanslagen.

Pijnlijk duidelijk werd dat het maken van een juiste dreigingsanalyse, zelfs van een bekende dreiging, bijzonder moeilijk is. Het vooruitblikken op dreigingen op middellange termijn is nog veel lastiger. Achteraf kan vaak de aanloop naar een aanslag worden gereconstrueerd en blijkt vaak dat men vooraf al wel een deel van de puzzel had ontwaard. Ook zijn we achteraf in staat trends en lange-termijnontwikkelingen te construeren. Niettemin is vooruitkijken essentieel om voorbereid de toekomst tegemoet te treden en niet

opnieuw tien jaar na '9/11' voor al te grote verrassingen te staan.

Dit artikel werpt eerst een blik op huidige visies op de toekomst van het terrorisme. Vervolgens komt de theorie van David Rapoport aan bod, die golfbewegingen in terrorisme onderscheidt. Daarna wordt bekeken of er aanwijzingen zijn dat de huidige, *religieuze* golf wegeeft en wat een mogelijk einde van deze golf betekent voor ons denken over de toekomst van het terrorisme.

Visies op de toekomst van het terrorisme

Het is opvallend hoe de hedendaagse vooruitzichten op de toekomst van het terrorisme in het heden zijn geworteld. De meeste experts zijn het erover eens dat terrorisme van alle tijden is; doorgaans wordt de nadruk op de islam gelegd en vaak wordt verwacht dat het probleem in de toekomst slechts zal verergeren. De *Future of Terrorism Taskforce* van de Amerikaanse *Homeland Security Advisory Council* stelt in 2007: 'there is every indication that the number and magnitude of attacks on the United States, its interests and its allies will likely increase. Like crime or disease, terrorism should be conceived as a chronic problem requiring a sustained and patient strategy, with ever evolving tactics.'² Een panel van experts dat zich in 2008 over de *55 Trends Now Shaping the Future of Terrorism* boog, kwam eveneens tot de conclusie dat het internationale terrorisme in de toekomst zal toenemen. De geradicaliseerde veteranen uit de oorlog in Irak zullen naar huis terugkeren, daar sympathisanten trainen en op die wijze de strijd verspreiden. In het bijzonder de Verenigde Staten, Groot-Britannië en Frankrijk zouden, vanwege hun grote moslimbevolking, in de komende vijf tot tien jaar het meeste risico lopen op een aanslag van dezelfde schaal als 9/11. Wederom zouden terroristen zoeken naar doelen waarin een maximum aantal slachtoffers gecombineerd wordt met een zo groot mogelijke economische *impact*. Te denken valt aan Grand Central station op Manhattan tijdens spitsuur of een gecoördineerde aanval op *soft targets*, zoals winkelcentra, toeristische attracties, casino's, scholen, kerken en synagogen, en sportevenementen.³

Er wordt nauwelijks buiten de hypothese van moslimterrorisme gedacht; daarom gaan discussies over de toekomst van het terrorisme veelal over de toekomstige rol van al-Qaida. Bruce Hoffman ziet de voornaamste dreiging voortkomen uit de kern van al-Qaida, dat zich volgens hem in Pakistan zou herorganiseren en zich zou voorbereiden op aanslagen in de Verenigde Staten en Europa: 'Al-Qaida is much like a shark, which must keep moving forward, no matter how slow or incrementally, or die...'⁴ Volgens Marks Sageman is de kern van al-Qaida echter ingedamd en is de toekomst van het terrorisme meer diffuus en bottom-up: 'The threat from al-Qaida and its progeny has evolved over time [...] The process of radicalization is still going on but now proceeds in a hostile, post-Sept. 11, wired environment, resulting in a social structure comprised of disconnected groups.'⁵

De meeste deskundigen wijzen erop dat de toekomst van het terrorisme voor een groot gedeelte wordt bepaald door de mate waarin wapentechnologie toegankelijk wordt en de mate waarin grenzen verdwijnen en terroristen dus gemakkelijker kunnen reizen.⁶ De meeste bronnen verwachten dat de combinatie van illegale handel, criminele netwerken, de toenemende ongelijkheid en afnemende controle van de staat een goede voedingsbodem voor terrorisme vormen. Dergelijk terrorisme kan dan zijn gericht op westerse landen of op westerse doelen in de rest van de wereld. Een regio die in dit kader herhaaldelijk wordt genoemd als potentiële groeihaard, is Noord-Afrika.⁷

Dit soort beelden over de toekomst van het terrorisme trekt voortdurend de trends uit het recente verleden door naar de toekomst. Juist de historische discontinuïteit van '9/11' en de extreme *impact* ervan lijken nog altijd onze mogelijkheid *out-of-the-box* te denken, te beperken. Als het al te geruststellend citaat van Johnson aan het begin van dit opstel echter iets aantoon, dan is het wel dat dit een onverstandige strategie is om bij het vooruitblikken te gebruiken. Het citaat laat overigens wel zien dat we tien jaar na 9/10 terug zijn op eenzelfde soort moment in de geschiedenis. De uitspraak lijkt namelijk weer evenveel waar. Dit lijkt te duiden op het verloop van terrorisme in cycli of golven. Degene die met dit idee furore heeft gemaakt, is David Rapoport.

Vier terrorismegolven

In zijn verhandeling *The four waves of rebel terror and September 11*, die een paar maanden na de aanslagen verscheen, beschrijft Rapoport het moderne terroris-

me van de afgelopen anderhalve eeuw.⁸ Enerzijds ziet hij een *continuïteit* wat betreft het toepassen van geweld, het genereren van publiciteit en het nastreven van antistatelijke doelen. Aan de andere kant ziet hij *discontinuïteit* in ideologie, de gebruikte middelen en strategieën. Hij onderscheidt vier golven van modern terrorisme. De *eerste golf*, de 'anarchistische', vangt aan rond 1880 en staat in het teken van 'de doctrine van de terreur'. Aanslagen op staatshoofden en regeringsleiders, waaronder een Russische tsaar (Alexander II) en de Franse en Amerikaanse presidenten, respectievelijk Carnot en McKinley, vormden de bekendste voorbeelden van wat 'de propaganda – of het anarchisme – van de daad' werd genoemd. Deze 'anarchistische golf' duurde ongeveer veertig jaar.

Daarop volgt in de jaren twintig van de vorige eeuw een *antikoloniale golf*. De onafhankelijkheid van Ierland komt aan het begin van deze periode tot stand. De golf komt echter pas na de Tweede Wereldoorlog tot volle wasdom. Denk aan de aanslagen waarmee rebellen in Algerije (*Front de Libération Nationale*) en Palestina (de joodse *Irgun*) respectievelijk de Fransen en de Britten wisten te verdrijven.

Aan het eind van de jaren zestig dient zich een 'nieuwe linkse golf' aan. Deze kenmerkt zich volgens Rapoport in *excessief internationalisme*. De succesvolle strijd van de *Vietcong* tegen de Amerikanen vormt een belangrijk voorbeeld en stimulans voor andere linkse en links-nationalistische bewegingen. De *Rote Armee Fraktion* in Duitsland en de *Brigate Rosse* in Italië waren in Europa de bekendste 'vertegenwoordigers' van deze golf. Maar ook links-nationalistische groeperingen als de PLO van Yasser Arafat behoorden tot de iconen van deze golf, die tegen het eind van de jaren tachtig wegebt.

Een nieuwe, *vierde golf* komt eind jaren zeventig op. Het jaar 1979 wordt als beginpunt gezien. Dit was een bijzonder turbulent jaar voor de islamitische wereld. In dat jaar vond de Iraanse revolutie plaats, begon een nieuwe eeuw volgens de islamitische kalender en bestormden Soennitische moslims de grote moskee van Mekka, waarbij duizenden doden vielen. Verder viel aan het einde van het jaar het Rode Leger Afghanistan binnen. *Religie* is het dominante element in deze huidige vierde golf van het moderne terrorisme. Het speelt een belangrijke rol als rechtvaardiging voor het gebruik van geweld en als organisatieprincipe voor de Nieuwe Wereld die tot stand moet komen.

De islam is de belangrijkste religie in deze golf, maar ook andere religieuze gemeenschappen hebben

terroristen voortgebracht. Denk aan de joodse kolonist die in 1994 in Hebron 29 Palestijnen doodschoot, de *Aum Shinrikyo*-sekte en de aanval met het zenuwgas *sarin* op de metro van Tokio (1995), en de tientallen bedreigingen en dodelijke aanslagen op abortusartsen in de Verenigde Staten door wat Rapoport de *American Christian Identity*-beweging noemt. *Zelfmoordaanslagen* zijn de meest opvallende en dodelijkste innovatie van deze golf, waarbij het idee van martelaarschap – net als in de eerste golf – weer een belangrijke rol heeft. Gelijktijdige en bijzonder bloedige aanslagen vormen een ander kenmerk, evenals het transnationale karakter van de netwerken en hun strijdtoneel, dat de hele wereld omspant.

Rapoport stelt dat elke golf ongeveer veertig jaar duurt. De huidige golf werd vanaf het eind van de jaren zeventig zichtbaar. Kortom, *als* hij gelijk heeft is deze golf over zijn top en rijst de vraag of dat klopt en, zo ja, wat ons de komende jaren te wachten staat.

Het einde van de vierde golf?

Wanneer we het laatste nieuws over terroristische aanslagen volgen, ziet het er naar uit alsof de vierde, religieuze golf nog lang niet ten einde is. In Pakistan lijkt geweld door religieus-politieke, islamistische groeperingen schering en inslag. Ook Jemen en Somalië worden met groeperingen geconfronteerd die met al-Qaida verbonden zijn. In Noord-Afrika laat *al-Qaida in de Islamitische Maghreb* (AQIM) herhaaldelijk van zich horen in de vorm van gijzelingen en dreigementen aan het adres van het Westen. Op het Internet zijn al-Qaida en andere gewelddadige jihadisten bijzonder actief en pogen ze op wereldschaal de aandacht op zich te vestigen en jongeren te mobiliseren. Zo wordt in hun *glossy* Internetmagazine *Inspire* opgeroepen tot het plegen van aanslagen, desnoods met simpele middelen, zoals het met een vrachtwagen op een menigte inrijden: dreigende taal en inderdaad een grote zorg voor veiligheidsdiensten.

In het Westen is het terrorismefront tegelijkertijd nog nooit zo stil geweest. In Amerika was in de afgelopen tien jaar slechts sprake van een paar mislukte aanslagen en van twee dodelijke schietpartijen tegen Amerikaanse militairen (Little Rock en Fort Hood). In Europa wisten jihadisten na Madrid (2004), de moord op Theo van Gogh (2004) en de aanslagen in Londen (2005) niet meer dodelijk toe te slaan. Uitzonderingen vormden een gewelddadige actie tegen de luchthaven van Glasgow (2007) en de zelf-

moordaanslag in Stockholm (2010), waarbij alleen de *dadars* omkwamen.

Verder zijn de afgelopen jaren veel leiders van terroristische groepen uitgeschakeld. De belangrijkste was uiteraard Osama bin Laden, die in mei van dit jaar – na een lange zoektocht – gelokaliseerd werd en bij een actie van Amerikaanse speciale eenheden werd gedood. Zou de huidige, religieuze golf zoals vertegenwoordigt door al-Qaida en de mondiale *jihadi*-beweging dan toch echt op haar retour zijn? Tot nu toe hebben weinig experts en onderzoekers een serieuze poging ondernomen deze vraag te beantwoorden. Een uitzondering vormt Teun Van de Voorde, die in haar proefschrift 'opkomst en verval van het jihaditerrorisme' centraal durfde te stellen. Onder meer met behulp van diverse databestanden van terroristische incidenten toont zij aan dat al-Qaida en het *jihadi*-terrorisme vanaf 2004 te maken krijgen met hybridisering en met tegenkrachten, en dat het om een steeds meer fluïde en amorfe beweging gaat. We zien in het Westen bijvoorbeeld vooral kleinschaliger en obscure aanslagen, die nog weinig overeenstemmen met de pure al-Qaida-standaard. In de islamitische wereld is wel sprake van veel grootschalige en bijzonder dodelijke aanslagen, maar deze worden vooral door lokale organisaties uitgevoerd die ver van het panislamitische ideaal van een mondiale *jihad* opereren.

Van de Voorde komt tot de conclusie dat er geen sprake is van een consistente campagne van het *jihadi*-terrorisme en dat de huidige indruk van een opflakkering van al-Qaida in het Westen elke empirische basis mist. Daarnaast zijn er indicaties van verval op het ideologische niveau en dat al-Qaida zijn leiderschap over de mondiale *jihadi*-beweging verliest. Op tactisch en strategisch niveau lijkt de kern van al-Qaida thans nog weinig concrete invloed uit te oefenen. Van de Voorde komt tot de slotsom dat het *jihadi*-terrorisme van al-Qaida niet meer de grootschalige, coherente strategische bedreiging representeert, maar dat het staat voor een typische '*self-defeating*'-strategie van een kleine minderheid, die nog nauwelijks bij de bredere verzetsbeweging aansluiting vindt.⁹ De dood van Osama bin Laden is in dit licht zonder meer een ernstige slag voor al-Qaida, omdat hij – als icoon en als organisator – een van de weinige verbindende schakels met lokale en regionale *jihadi*-netwerken was.

We durven het misschien niet te geloven, maar er is mogelijk metterdaad sprake van het wegebben van de mondiale *jihadi*-beweging en van de vierde religieuze terrorismegolf. Dat wil niet zeggen dat de ver-

tegenwoordigers hiervan helemaal zullen verdwijnen. Sommige groeperingen en netwerken overleven hun golf – denk aan de IRA, een van de oudste terroristische organisaties, die nu al bijna honderd jaar bestaat. Al-Qaida als organisatie of als merknaam kan evenzeer nog jaren of zelfs decennia voortbestaan. Dit laat onverlet dat – tegen de achtergrond van de analyse van Rapoport en de case study van Van de Voorde – mogelijk een *nieuwe golf* voor de deur staat, met andere specifieke kenmerken, doelen en tactieken dan de huidige. Misschien is het iets dat zich al op een of andere manier manifesteert, maar waar we ons nog niet van bewust zijn. Dat kunnen we maar beter wel zijn, als we niet verrast willen worden en de kracht en *impact* van zo'n nieuwe golf willen beperken.

Verkenningen: een vijfde golf?

Het huidige contraterrorismebeleid is gefixeerd op terrorisme uit de hoek van de politieke islam. Het uitschakelen van terroristische strijders in Afghanistan en Pakistan, het infiltreren in islamistische extremistische kringen en deradicalisering en integratie van moslimminderheden in westerse landen behoren tot de belangrijkste wapens in het arsenaal van het contraterrorisme van dit moment. Maar als het inderdaad zo is dat de jihadistische golf op haar einde loopt, is het nuttig te proberen vooruit te kijken. Een andere vorm van terrorisme vereist mogelijk andere contraterrorismemaatregelen. Een vijfde en dus nieuwe golf kan zelfs om een fundamenteel ander beleid vragen.

Helaas hebben we geen kristallen bol en is het *voorspellen* van de toekomst onmogelijk. Dit betekent niet dat we niet verschillende mogelijke ontwikkelingen kunnen *verkennen*. We kunnen bijvoorbeeld uiteenlopende mogelijke 'toekomst' doordenken en op deze verschillende mogelijkheden trachten te anticiperen. Gekeken kan worden naar potentiële veranderingen en ontwikkelingen op het gebied van kenmerken van netwerken, strategieën en strijdtoneel. Daarnaast is het verstandig te kijken naar de achterliggende factoren van een mogelijke nieuwe golf, zoals demografische veranderingen, nieuwe technologieën, maatschappelijke veranderingen en politieke ontwikkelingen. Tevens kan verkend worden wat dergelijke veranderingen en mogelijke kenmerken van een nieuwe terrorismegolf betekenen voor het beleid om deze nieuwe bedreigingen het hoofd te bieden.

Er zijn vele methoden om de toekomst te verkennen. Een veel gebruikte methode in Nederland is het uitdenken en uitwerken van toekomstscenario's, waar-

bij gekeken wordt naar mogelijke fundamentele veranderingen, zogenaamde 'kernonzekerheden' en drijvende krachten. Maar welke methode men ook hanteert, ook *verkennen* blijft lastig. Zelfs met behulp van tientallen scenarioworkshops met de meest uiteenlopende experts en beleidsmakers is de kans aanzienlijk dat we de nieuwe golf *niet* zien aankomen. Het feit dat experts en beleidsmakers er in ieder geval over nagedacht hebben, biedt hun wel de mogelijkheid met beleid beter op allerlei mogelijkheden te anticiperen en sneller een nieuwe golf onderkennen. De contouren daarvan zijn zelfs nog niet in beeld, misschien wel omdat we onze ogen te lang gefixeerd hebben op terrorisme uit de hoek van de politieke islam.

Dr Jaïr van der Lijn is verbonden aan het Clingendael Security and Conflict Programme.

Dr Edwin Bakker is hoogleraar terrorisme en contraterrorisme aan de Universiteit Leiden.

Noten

- 1 Larry Johnson, 'The future of terrorism': in: *American Behavioral Scientist*, 44(6), februari 2001, blz. 894-913.
- 2 Homeland Security Advisory Council (2007), *Report of the future of terrorism task force*.
- 3 Marvin J. Cetron & Owen Davies, '55 Trends Now Shaping the Future of Terrorism', in: *The Proteus Trends Series*, 1(2), februari 2008.
- 4 B. Hoffman, 'The Myth of Grass-Roots Terrorism: Why Osama bin Laden Still Matters', in: *Foreign Affairs* 87 (2008), blz. 133-138.
- 5 M. Sageman en B. Hoffman, 'Does Osama Still Call the Shots? Debating the Containment of al Qaeda's Leadership', in: *Foreign Affairs* 87 (2008), blz. 163-166.
- 6 Homeland Security Advisory Council, a.w. noot 2.
- 7 Ministerio de Defensa (2004), *Strategic panorama*: Instituto espanol de estudios estrategicos, real instituto elcano.
- 8 David Rapoport, 'The four waves of rebel terror and September 11', in: *Current History*, december 2001, blz. 419-425.
- 9 Teun Van de Voorde, *Contextanalyse van een mondiale golf van terrorisme. Casestudie: opkomst en verval van het jihaditerrorisme*, Universiteit Gent, 2010.